

БОЖО МИХАИЛОВИЋ*

ТРАНСФОРМАЦИЈА - НЕМИНОВНОСТ И НЕКА РЈЕШЕЊА

I

Послије више деценија функционисања одређеног модела и тражења рјешења за унапређење привредне и друштвене ефикасности социјализам је у источноевропским земљама и Југославији као систем доживио пораз, и то, по свој прилици, такве природе да су оправдане тврдње према којима је изгубио рат а не само битку. Основни постулати на којима је грађен, показало се, нијесу погодни за успјешна предузећа, привреду и друштвено благостање. Државна, односно друштвена својина, као основ за организацију привредног живота, исцриле су временом своје унутрашње покретачке снаге и мотиваторе за раст и развој. Дода ли се томе централно планирање у условима пре-владавања државне својине или самоуправљање и удружени рад као наше специфичности и механизми на којима је требало да се изграђују повезивања међу предузећима, спознало се да они нијесу адекватни нити као темељни основи, нити као институционални механизми за функционисање привреде. Монопол разних варијанти колективног власништва доживио је тотални пораз. Сада се већ и са ове дистанце може рећи да велики друштвени, а самим тим и економски експеримент није успио. Све државе, све нације су одустале од њега и раде на новим пројектима. Промјене до којих је дошло (последњих) година више нико не може да задржи, поготово промјене економске природе. Неки прижељкују одустајање од нових пројеката, али то засигурно неће бити могуће.

* Проф. др Божо Михаиловић, директор Фонда за развој Републике Црне Горе, Подгорица.

Сврха савремених промјена у домену економије, као садржине и основе за креирање друштвене надградње, јесте да се привреда врати ка економској ефикасности. Траже се, дакле, путеви и начини за "нормалну" привреду. Они би се могли назвати као "пут уназад за напредак."

Суштина свих савремених промјена је у томе да се својина структурира и примјери оним постулатима из којих може да се очекује економска ефикасност. Коначно се дошло до сазнања да су својина и ефикасност у чврстој вези, или још одређеније: нема ефикасне привреде без тржишта које се базира и произлази из приватне својине. Сви садашњи напори социјалистичких земаља усмјерени су на тражење рјешења да се из државне односно друштвене својине стигне до својине са познатим власником, или у крајњем, до појединца као базичног носиоца власништва. Циљ је, дакле, приватна својина.

Подсјетимо се да су социјалистичке земље имале више реформи привредног система у различитим временским интервалима. Све су оне имале исти циљ да се пронађу адекватна рјешења на ефикасније привређивање. Са данашње историјске дистанце се може тврдити да ни једна није сасвим успјела. Оне су само вршиле поправке унутар истог базичног система, не задирући у својински однос. Сматрало се да су могуће квалитативне промјене без приватне својине на средствима за производњу. Показало се, међутим, да је то била само континуирана идеолошка заблуда.

Одсуство приватне својине као владајућег облика за ефикасну привреду дефинисало је услове и претпоставке за функционисање интегралног тржишта. Иако је постајало све очитије да није могуће постојање тржишне привреде, која се декларативно жељела, без тржишта капитала и рада, упорно се није признавала потреба за њима. Дуготрајно одсуство ових двају тржишта довела је до слома колективистичке привреде у свим земљама.

Тражење рјешења из стања у коме су се приближно нашле све социјалистичке земље није једноставан задатак. То су показали резултати трансформације код свих земаља. Мора се схватити да је власништво сложена и вишедимензиона категорија. Изгледа да је лакше било претворити приватну својину, методом присиле, у државну, него се вратити на пређашње стање. Привреда већине или свих ових земаља је у рецесији, поправљају се постојећи модели, трансформација постаје главна брига влада, малтене високи државни интерес. Око трансформације се губе или добијају политичке битке. На томе послу су поред сопствених снага ангажовани и водећи свјетски економисти. Поред начина приватизације тражи се одговор и на ова питања: како у условима трансформације остварити привредни раст или макар зауставити пад? Како трансформисати привреду у условима ниског национал-

ног дохотка и животног стандарда и високе јавне потрошње, будући да су све ове привреде боловале од вишка тражње?

Ако се пореде резултати трансформације у разним земљама Источне Европе, укључујући и бивше југословенске републике, могу се навести, по нашој процјени, три заједничке карактеристике:

прва: трансформација је отпочела приближно истовремено одређеним путем за који се показало, да убрзо треба да се коригује и дотјерује;

друга: она је схваћена као процес са одређеним фазама које су пратили поправљени законски пројекти, и

треће: нико није сасвим задовољан оствареним резултатима. Код сваког овај процес иде тешко.

II

Гдје смо ми у таквим ширим околностима и трансформишућем окружењу?

Прије свега треба подсјетити на чињеницу да се са одређеним процесом трансформације започело у условима постојања претходне Југославије. Бивше републике су започети процес наставиле на различите начине, тражећи сопствене моделе и путеве трансформације.

Трансформација у СРЈ, која је започета по Закону о друштвеном капиталу из бивше заједничке државе, настављена је према одговарајућим законима Црне Горе и Србије. У Црној Гори се процес трансформације одвија на основу Закона о својинској и управљачкој трансформацији ("Сл. лист РЦГ" 2/92) и Закона о измјенама и допунама закона о својинској и управљачкој трансформацији ("Сл. лист РЦГ", бр. 27/94). Према овим законима предузеће, да подсјетимо, самостално бира модел трансформације међу седам понуђених, укључујући и неке комбинације, и то:

1. Издавање и подјела дионица или удјела ради повећања капитала (докапитализација) под повлашћеним условима;

2. Издавање и продаја дионица или удјела ради продаје друштвеног капитала под повлашћеним условима;

3. Продаја предузећа (класична продаја):

4. Продаја предузећа или дијела лицима која преузимају руковођење предузећем;

5. Улагање капитала домаћих или страних правних или физичких лица у предузеће (докапитализација без попушта);

6. Претварање потраживања повјерилаца у трајни улог;

7. Пренос дионица или удјела Републичком фонду за развој, пензионим фондовима или другим Законом предвиђеним фондовима без накнаде;

8. Идентификација државног капитала у предузећима.

Богатство модела које се нуди предузећу за трансформацију не иде на уштрб радника. Напротив, треба истаћи да садашњи и бивши радници добијају до 10% вриједности предузећа бесплатно у виду дионица, док 30% могу уписати под повлашћеним условима са попустом од 30% номиналне вриједности купљених дионица и додатним попустом од 1% за сваку годину радног стажа у предузећу. Укупна вриједност од 13.000 ЕКИ-а по појединцу. Дионице се купују са грејс периодом од двије године и роком отплате од десет година. Овоме треба додати да грађани Републике Црне Горе имају право на попуст од 30% номиналне вриједности купљених дионица и додатни попуст од 10% ако купе дионице одједном.

Нетрансформисани дио друштвеног капитала се преноси на фондове, и то: Фонд за развој, Фонд ПИО и Завод за запошљавање у сразмјери 60:30:10. Свака од ових институција, обављајући своју улогу у рјешавању привредних и друштвених проблема, има задатак да "пронађе" власнике и прода им пренијети капитал. Конкретно, фондови су обавезни да најмање 20% пренијетог капитала понуде на тржишту хартија од вриједности у току године. Њихову улогу треба схватити само као "бај пас" од друштвеног капитала до приватног власника.

Основни принципи законских рјешења о трансформацији у РЦГ су: добровољност (предузећа сама одлучују да ли ће приступити својинској трансформацији), заштита интегритета друштвене својине (процјена је обавезна), плуралност путева и метода својинске трансформације, јасан својински режим (организовања предузећа са у цјелини познатим власницима укупног капитала). Циљ је да се трансформација одвија на правичан начин (као дионичари се уводе запослени и остали грађани), да се привуче свјеж капитал и повећа економска ефикасност предузећа.

Тај посао није нити лак нити једноставан, посебно када се општим проблемима трансформације додају још два, и то: а) санкције Савјета безбједности ОУН и 2) низак ниво животног стандарда грађана РЦГ. Па ипак, уз све тешкоће треба, истаћи да је Агенција Црне Горе за реструктурирање привреде и страна улагања одобрила програм трансформације за 90 предузећа. Од укупног броја друштвених предузећа у ЦГ, од око 420 "чиста" привреда је око 310. Ако се та бројка означи са 100%, онда је већ трансформисано преко 30% друштвених предузећа. У наредних мјесец-два реално је очекивати да се трансформише сљедећих 100 предузећа, тако да би за трансформацију до краја године преостало између 100 и 120 предузећа, или 35-40%. У коначном, очекивати је да се прва фаза процеса трансформације оконча код око 90% предузећа до краја године.

Трансформација предузећа произлази из одређења за концепт. Наше одређење је трансформација на познатог власника, при чему су фондови изабрани пут да се пронађе крајњи и прави власник који

тек слиједи. Није оправдано тврдити да је изабрани пут дугорочно једино могући, као што није аргумент исправно сматрати да овај модел, који још није фактички доведен до краја, треба одбацити као неадекватан и прогласити ваучере као спасоносно рјешење. У том контексту је, чини се, реално ову годину, годину трансформације у ЦГ, сматрати годином примјене, а не промјене Закона. Искуство нам показује да смо склони осуђивању неких рјешења и прије него смо у прилици да сагледамо њихова стварна дејства.

III

Шта нам у контексту наших законских рјешења и одређења о трансформацији може донијети Закон о предузећима?

Прије свега треба истаћи да је у питању цјеловит интелектуални, концепцијски и нормативни пројект којим се регулише друштвени однос. По својој садржини и глобалној структури има доста заједничких одређења са трговачким законом за Краљевину Југославију, са француским и њемачким трговачким законом. Он је, у суштини, Закон о друштвима. Садржи, у основи, два дијела: први дио - заједничке одредбе и други, одредбе за поједине форме. Законом се жели регулисати статус и међусобни однос различитих правних форми предузећа и отклонити недостаци важећег Закона о предузећима из 1989. и 1990. године.

Закон је био предмет расправе на више стручних скупова на којима је уз одређене похвале и констатације о напретку у односу на постојећа рјешења, за која се каже да су поднормирана, дато низ стручних запажања које су доводиле у питање и неке концепцијске одредбе. Лично је запажање да су више примједби дали економисти него правници, што треба да буде озбиљно упозорење на преиспитивање неких кључних одредби и рјешења (видјети, на примјер, часопис Економика предузећа бр. 1-2/1995). Међу њима су и такве да у Закону није довољно разликована својина над средствима и својина над предузећем, проблем у вези с друштвеним и јавним предузећем, права радника као управљача, изостављање рјешења о књиговодственим одредбама предузетника, игнорација оствареног нивоа корпоративизације и приватизације друштвених предузећа, увођење појма предузетник на неадекватан начин, пропусти правне регулације код акционарског друштва, проблем недовољне правне уређености сложених предузећа итд.

Предлог закона о предузећима је могуће разматрати са разних аспеката. За нас је он сада интересантан с аспекта утицаја његових рјешења на процес трансформације у РЦГ. То се посебно односи на одредбе о друштвеном предузећу које се дефинише (чл. 391) као "предузеће" које у цјелини послује друштвеним капиталом." Ако се

ова одредба, према којој се допушта постојање друштвених предузећа, доведе у везу са чл. 1. постојећег Закона о својинској и управљачкој трансформацији РЦГ ("Сл.лист РЦГ", 2/92) који гласи: "предузећа и други субјекти са друштвеним капиталом врше трансформацију друштвеног капитала и претварају се у дионичка друштва или друштва са ограниченом одговорношћу" онда се уочава јасна разлика будући да републички закон не познаје друштвено предузеће. Друштвено предузеће је, иако се у образложењу ЗОП констатује да чини око 80% капитала и запослених, нормирано са свега девет чланова. За разлику од других облика предузећа, за друштвено предузеће нијесу предвиђени услови за оснивање, али ни вријеме за његово постојање. Умјесто тога, у чл. 399. став 1. се, у оквиру "Посебних одредби о управљању предузећем у поступку промјене власништва капитала", наводи да се "управљање у предузећу у поступку промјене власништва врши сразмјено учешћу у основном капиталу." Трансформација капитала предузећа из друштвеног капитала у капитал са познатим власницима се стидљиво допушта и то на индиректан начин.

Ако су предузећа роба као и свака друга, онда се оправдано поставља питање: коме и ко продаје друштвено предузеће, коме иду средства, може ли друштвено предузеће бити купац приватног предузећа и сл. Другачије речено, да ли је могуће истим законом регулисати промет који има власника (трансформисано предузеће) и предузеће које нема власника (друштвено предузеће)? Одговор је, вјероватно, негативан. Треба обратити пажњу и на упозорења која долазе из експертских економских кругова према којима је "укључивање институције друштвеног предузећа у овај закон последица упорног брањења идеолошке предрасуде о равноправности различитих облика својине." (Економска предузећа, стр. 4). Да ли се управљачка права могу стицати на основу рада или не? Да ли је скупштина друштвеног предузећа само фини супститут за раднички савјет (чл. 393), а могућност формирања савјета запослених у свим предузећима само нови корак у самоуправљању. Коначно, да ли је мјесто друштвеном предузећу у овом закону, или у неком транзиционом закону? Да ли јавно предузеће може основати, прије свега, држава (чл. 400) и зашто? Да ли се тим рјешењем само ствара монопол без потребе. Јавни интерес се не рјешава правном формом. Јавни интерес произлази из области дјелатности. Да ли је Законом о предузећима створена правна форма довољна за заштиту интереса повјерилаца или не?

Могуће је поставити још много отворених питања са становишта насловљене теме. Умјесто тога, треба подсјетити на чињеницу да је трансформација предузећа, односно у коначном, приватизација веома тежак задатак који нам предстоји независно од избора модела и законских пројеката. Овај процес се остварује сам од себе, независно од наше воље, попут свих економских законитости. Законска рјешења треба

схватити тако да се овај процес заврши са најмањим привредним потресима, праведније и природније. Онолико колико ми будемо више уобличили законска рјешења према специфичностима људи, природе и ствари толико ће бити под нашом контролом и у нашу корист. Живот не треба компликовати нити продужавати вијек ономе ко ће бити сметња економском напретку.

